

Szigeti Kovács Viktor

Ariadné fonala, avagy a fordítás elmélete

Márton László: Minerva búvóhelye

„Valamint azonban a jó Fordításnak haszna nagy,
úgy annak végbe-vitele-is nem kevés fáradtságba kerül.”

Batsányi János

Megjelent Márton László legújabb regénye, *Minerva búvóhelye* címmel. Márton a *Testvériség* kötetei után ismét történelmi témájú regényt írt, amely ezúttal a 19. századba kalauzolja el az olvasót, és Johann B. (Batsányi János) életét dolgozza fel. Nem csalódik az az olvasó, aki a trilógia után olyan előfeltevésekkel közelít az új regényhez, hogy itt sem csupán egy, a történelmi múltba ágyazott történettel találkozik, hanem annak elbeszélésének módjával is. Amíg azonban a *Testvériség* kötetei direkten elmélkedtek a regény lapjain a történelemről és a regényről, illetőleg azok kapcsolatáról, addig jelen műben jóval finomabban, a történetbe mintegy belesimulva valósul meg mindez. Ezúttal olvasmányosabb és történetyszerűbb könyvet tarthat kezében az olvasó.

A hosszú perspektivikus tájleírással kezdődő könyv a 19. századi realista utazóregények hangulatát idézi, miután azonban a narrátor tekintete Linzbe, a történet színhelyére érkezik, a klasszikus elbeszélési módot ironikus ábrázolás váltja fel. Rögtön a 40. oldalon megjelenik a történetet összetartó, ugyanakkor megbontó, egyik legfontosabb központi erő, a fordítás motívuma. Johann B. megpillantja a Betzelin nevű pincérlányt, és azon gondolkodik, hogy a név jelentése lehet „csipisz”, „fricska” és „kis picca”. Miután a hölgy élete szerelmére emlékezteti, így a szavak ilyenén játéka meglehetősen ironikus láttatása a főhős életének.

Batsányi János 1787-ben adta ki *A fordításról* címen írt reguláit, melyben a fordítás elméleti szabályait rögzíti. Itt többek között kifejti, hogy azoknál a nemzeteknél, ahol a tudományosság még nincsen megfelelő fokon, a fordítás különösen hasznos. A közönséges regulák között említi, hogy a fordításnak az eredetiségre kell törekednie, ezért a jó fordítónak különleges tehetséggel kell bírnia, hogy a gondolatok és a szójejtések hűen kerüljenek át az eredetiből az új nyelvre. A fordítónak az eredetiből elvennie nem szabad, ha azonban az eredeti szépséget nem tudja hűen átültetni, akkor másik szépséggel kell helyettesítenie. Ha a nyelvi különbségek miatt egy dolgot nem lehet a pontos helyen feltüntetni, akkor azt később kell pótolni stb.

Márton ezeket a regulákat ülteti át (fordítja le) a történet központi témájává, a regény jelentését létrehozó motívumhálo legfőbb szövedékévé, valamint ezt teszi meg a regényírást vezérlő legfontosabb elméleti struktúrává is, mely szerint a valóság nyelvi megjelenítése már önmagában is fordítás.

A történet 1844-ben kezdődik Linzben, egy évvel Batsányi halála előtt, vagyis abban az időszakban, amikor már semmi fontos nem történik a költővel. A Márton-féle regénypoétika annyiban folytatódik a *Minerva* lapjain is, hogy nem a rész-

letes történeti elbeszélés játssza a főszerepet. Batsányi életéből megismerhetünk ugyan epizódokat, de mégis az életrajz szempontjából a marginálisabb és/vagy fiktív elemek kerülnek a történet fókuszába. Kivételt képez ez alól Batsányi életét kerékbetörő második letartóztatása, melyre köztudottan azért került sor, mert lefordította Napóleon magyarokhoz címzett levelét franciáról magyar nyelvre. A vád és a büntetés jogosságát több helyütt is vitatja a szerző, mégpedig úgy, hogy a fordítás elméleti kérdéseit hívja segítségül. „Tehát a proklamációt a fordító nem franciából ültette át magyarra, hanem »fordítva«, magyarról franciára. Először megírta magyarul, majd elkészítette a francia változatot, ezt átadta Napóleonnak, végül Napóleon esetleges javításait vagy kiegészítéseit visszafordította magyarra. Egyszóval, a schönbrunni proklamáció szerzője és fordítója valószínűleg ugyanaz a személy. Ha pedig ez a személy az osztrák császár alattvalója, akkor felségsértést követett el.” (98–99.) A szerzőség kérdése kapcsán Márton József tanár neve is felmerül: „Lám csak, Márton József tanár is itt lakott Bécsben a megszállás alatt, látástól vakulásig francia hirdetményeket fordított németre és magyarra, utóbb mégsem történt bántódása.” (97.) Azáltal, hogy a narrátor a valóságban élő szerző családnevét is bevonja a vitába, kettős játékba kezd, egyrészt tulajdonnévvel azt hangsúlyozza, hogy a regény írásával fordítást követ el ő is, másrészt pedig megkérdőjelezi a történeti hitelességet, a regény folyamán ugyanis végig nem derül ki bizonyosan, hogy Márton vagy Johann B. fordította-e le a napóleoni proklamációt.

A fordítással való játék a regény központi eseményén kívül számtalan helyen felbukkan, és az egymásra rakódó-tükröződő motívumok segítségével együtt hozzák létre a történet bonyolult, valójában kibogozhatatlan szövedékét.

A fordítás gyakran félreértések forrásaként szerepel, a regény szereplői nyelvi korlátok miatt nem tudnak normálisan kommunikálni egymással, és a rosszul értelmezett szavak-mondatok a történetet is az „eredetitől” eltérő irányba kanyarítják. „Vagy talán azt álmodta, hogy eltévedt, és haza szeretett volna találni: haza, haza. Hafner azonban úgy értette, németül, ezt a szót, hogy hasse, ez pedig csakugyan, »gyűlölök«, azt jelenti.” (165.) vagy: „Úgy hívják az illetőt, hogy Böjt, ami egy magyar szó, és állítólag azt jelenti, hogy koplalás.” (215.)

Ha a fordítás szó jelentését tágan értelmezzük, akkor másik nagy tematikai egységként ide sorolható a képzőművészeti alkotások verbalizálása is. A történetben fontos szereppel bíró rézkarcok ugyanis gyakran megelevenednek, vagy legalábbis a szereplők elevennek vélik látni őket. Így a tárgy és az őt szemlélő szubjektum között egy nyelvi viszony jön létre, azaz a néma objektumot nyelvi képződménnyé fordítják le a regény figurái. Minerva isten motívuma itt is fontos szerepet játszik, mivel többek között a képzőművészetek isteneként is szerepel a mitológiában, így értelmezhetjük úgy a jelenetet, mint a 19. században bolyongó (a műalkotásokban elrejtőző) istenség és az ember párbeszédét. „Ez nem akármilyen képmás – mondta erre Beöthy –, ez valójában ő maga.” (221.) Az idézetben olvasható eredetiség problémája, mindvégig meghatározó motívuma a regénynek. A másolatok kapcsán Johann B. egy helyütt azt mondja barátjának, Hafnernek, hogy a jó másolás megszünteti az eredetit, amit akár úgy is „fordíthatunk”, hogy a Batsányi János életét feldolgozó regény megszünteti a valóságos személy történetét. A narrátor innentől fogva szabadon „garázdálkodhat” Batsányi János életrajzában, nem kötelező neki a történeti hűségre törekednie. Ugyanakkor a *Minerva búvóhelye* egy regényelméleti ponton lényegesen elmozdul a *Testvériség* kötetének szabadabb regényfelfogásától. Míg a Károlyi család történetét feldolgozó trilógiát lépten-nyomon átszövi a fikció, és Menander regényéből a fiktív figurák szabadon sétálgatnak a szerző által ábrázolt valóságban, addig itt a következőket olvashatjuk: „Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra. Olyan eseményhez kalauzoltuk az olvasót – már megint! –, melynek csodás jellege semmiképpen sem

hozható összhangba a regényünk lapjain felvázolt világ rendjével, annak prózai komolyságával. Vannak íróársaink, akik alkotásaikban oly bőkezűen osztogatják a csodákat, mintha trónra lépő császárok volnának (...) Az összefüggések érzékeltetése annyira lekötíti figyelmünket, hogy csodákat nem tudunk, nem is próbálunk elhíttetni az olvasóval.” (222.) A regényben felvonultatott fikatív elemek (melyek vannak szép számmal) nem a regényírás természetes elemeként, hanem elméleti problémaként kezelődnek. A fikciót a fordítás tökéletlensége termeli ki. Azokon a pontokon jelenik meg a regényben, amikor valaminek a fordítása vagy nyelvivé tétele (például a fentiekben említett rézkarcok) nem tökéletes, így az események ábrázolása nem a történet referencialitását, hanem annak szükségszerűen fikatív voltát hangsúlyozza.

A címadó Minerva isten is egy rézkarcon jelenik meg Johann B. számára, amely rézkarc Ovidius *Átváltozások* című művében szereplő Arachne-történetet ábrázolja. A bronzkép azonban önmaga kezdi el mesélni a történetet, ugyanis először Arachne is látszik a metszeten, aztán már csak Minerva, aki megszólítja az öregedő költőt. A narrátor a következőket mondja az utánzásról, melyet szintén értelmezhetünk másolásként, azaz fordításként: „Elvégre minden hasonlóság csalás, minden alakmás, mely a láthatatlant láthatóvá teszi, hazugság. Ha pedig az istenre ráismerni úgyis csalódás vagy tévedés, akkor teljesen mindegy, hogy a valóságban ismerünk-e rá, vagy Kininger metszetén” (135.) A mítosz a regényben erőteljesen átértelmeződik, ugyanis a narrátor szerint Minerva azért búj el, mert valójában Arachne győzött. Az a szövőlány, aki az istenek történetét ábrázolja szótteseinek, vagyis lefordítja őket művészetté, és nem az istenség, aki ebben az allegóriában az eredetiséget hivatott képviselni. Az, hogy az istenség Johann B. fejében talált menedéket leginkább, úgy értelmezhető, hogy az öregedő költő végre rátalált a valódi bölcsességre, és nem csupán egy „silány” fordításra.

Ugyanakkor a metszeten látható kép, a fonalszövés motívumával, a történetmesélés és jelen regény egy másik fontos metaforája is. A mítosz tolmácsolója kijelenti, „...már csak a vezérfonalak minél gondosabb elrejtése maradt hátra.” (134.), ugyanezt teszi a *Minerva* narrátora is, elrejtí a történet vezérfonalát a motívumokból font szöttek mögé. A Minerva-motívum ugyanis számtalan helyen és értelmezési formában bukkan még fel a regényben. Vannak referenciális, életrajzi vonatkozásai, például az, hogy Batsányi indította útjára Bécsben a *Magyar Minerva* című lapot. Fontos motívumként szerepel a vakok intézete előtt lévő Minerva fája is, melyet akár a tudás allegóriájaként is olvashatunk, mivel a jelentésmezőbe a vakság mint a különleges látás görög motívuma is beleértődik. Caroline Pichler szalonjában egy életnagyságú Minerva-szobor áll, a mögötte lévő szobát pedig „Minerva búvóhelye” címmel emlegetik. Pichler egyébként görög istennőnek szokott öltözni, és egy kétes éjszakán ezen a búvóhelyen rejtőzött el egy fiatalemberrel, tehát a mítosznak az ironikus értelmezése is megtalálható a regényben. Egy alkalommal pedig Hingenau báró ellopja Minerva szobrát, amelyet aztán elalvás előtt szokott ölelgetni, ez a jelenet Johann B. ellentétéként értelmeződik, a báró csak vágyik a bölcsességre, annak csupán megjelenítését, fordítását képes birtokolni. (87.)

A regény zárójelenete szintén tájleírás jellegű, egy napfogyatkozás részletes leírását láthatjuk az utolsó oldalakon, amely, mint a könyv eleje, szintén a realista regénypoétikára emlékeztet. Márton ezzel a gesztussal vitapozíciót hoz létre a klasszikus regény és az általa képviselt regényszemlélet között. A könyv eleje és vége úgy tűnik, hogy hisz a nyelv erejében, és abban, hogy általa megismerhető a világ, míg a tulajdonképpeni történet úgy vélekedik, hogy az írás csupán a valóság fordítása lehet, mely így szükségszerűen fikatívvá, azaz művészivé válik.

(Jelenkor, 2006)